

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
средняя общеобразовательная школа с. Бояровка
Каа-Хемского района Республики Тыва

СОГЛАСОВАНО

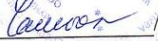
ЗУВР школы

Биче-оол О.А. / /

от «24 августа» 2023

УТВЕРЖДЕНО

директор школы

Чаш-оол О.С. / /

от «25 августа» 2023

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

По внеурочной деятельности (курсу)

Улусчу ужурлар

наименование предмета(курса)

5 класс

на 2023-2024 учебный год

Составитель:

Ховалыг Чойгана Оюн-ооловна,

учитель родного(тывинского)

языка и литературы

высшей квалификационной категории

Бояровка 2023

Национал школа сайзырадыр институттун өөредилге-методиктиг чөвүлели сүмелээн.

Эртем талазы-биле сүмелекчилер:

Г.Н.Волков – Россияның өөредилге академиязының академиги, педагогика эртемнеринин доктору, профессор,

С.К. Бондырева – Россияның өөредилге академиязының академиги, педагогика эртемнерини кандидады, психология эртемнеринин доктору С.К. Бондырева.

Программаның үнелекчилери:

Н.Ч. Дамба – педагогика эртемнеринин кандидады,

Д.Д. Мортуй-оол – улусчу ужурлар башкызы берген.

Тайылбыр бижик

Тыва төрөл бөлүк улус (ада-ие, хан төрөл кижилер) ажы-төлүнүн мөзү-бүдүжүн черниң географтыг туружунуң болгаш агаар-бойдустун байдалынга, амыдыралдың кол ажыл-агыйының аайынга дүүштүр хевирлеп келген. Ооң-биле чергелештир кады болгаш кожа-хелбээ чурттап чоруур өске чоннарның культуразын база ооң тыва улустун чаңчылдары-биле дөмей азы аңгы талаларын ажы-төлүнге көргүзүп, тайылбырлап, оларның-биле найыралдыг болурун сургап чораан. Ынчангаш бо программаларда тываларны кижини төрөлгөтөн-биле тудуш, ооң бир онзагай культуралыг чону көргүзерин автор оралдашкан.

Программаларны 12 (60) чыл эргилделиг календарынга база чаш ажы-төлдүң мөзү-бүдүжүн сүзүктөп хевирлээр деп аал педагогиказының концепциязынга үндезилеп тургустунган. Ооң кол утказы – бирги назын эргилдезинге чедир уругларның мөзү-бүдүжүнүн шынарын оларның ада-иези база чоок төрөлдери тургузар. Уругларны сүзүктөп кижизидери дээрге тыва улусчу педагогикада мөзү-бүдүш кижизидилгезиниң уран аргазы болуп турар болгаш улуг кижилерниң аңаа хамаарышкан дорт хүлээлгелерин айтып турар угланыышкын болур. Ону тодаргайлаарга мындыг:

- чоннун бурунгу ужурларын ажы-төлгө дамчыдар хүлээлге;
- ажы-төлдү бодунуң ынакшылы-биле база бодунуң үлегер-чижээнге кижизидер хүлээлге;
- ажы-төлдү сайзыралче чүткүлдүг кылдыр угаадыр хүлээлге;
- бичии кижиниң четпес талазын эдип-чазаар хүлээлге.

Хүлээлге бүрүзү тускай утка-шынарлыг улусчу билиглерден, амыдыралчы дуржулгандан, улусчу ужурлардан тургустунган. Уругларны сүзүктөп кижизидер чаңчылдың кол сорулгазы – бичии кижини бодунга болгаш өске кижилерге, аал-оранынга, эртем-билигге, дириг амытаннарга, кадыкшылга, бойдуска, культурага, күш-ажылга, ниитилелге эки хамаарылгалыг болурун хевирлээри.

Амгы үеде бичии уруглар чаңгыс хүннүң барык хөй үезин өөредилге болгаш немелде өөредилге черлеринге эрттирип турары-биле мөзү-бүдүш кижизидилгези өөредилгениң кол угланыышкыны болуп, БАШКЫ деп мергежилдиг кижилерниң база албан күүседир хүлээлгези болур.

1-6 класстарның программалары «Өг-бүле, төрөөн чер, ада-чурт – мээң сүзүктерим (1 кл.), «Чараш чаңчыл – сүзүүвүс» (2 кл.), «Кижин болгаш бойдус» (3 кл.), «Өңнүктер» (4 кл.), «Бойдус болгаш улусчу ужурлар» (5 кл.), «Кижин – онзагай чаяалга» (6 класс) деп ниити темалардан тургустунган. Оларның иштики утка-шынары аңгы-аңгы тематиктиг бөлүктерге, темаларга, оларның дидактиктиг кезектеринге чардынган. Программа бүрүзүнүн сөөлүндө «Өөреникчилерниң угаап билир ужурлуг чүүлдери», «Өөреникчилерниң албан билир (адап, айтып, танып, кылып, чугаалап, илередип) ужурлуг чүүлдери», «Шээжилээр чогаалдар», «Хыналда айтырыглар», «Ажыглаар литература» бердинген.

Үстүдө айыттынган ниити темаларга дүүштүр башкының мурнунда дараазында кол сорулгалар салдынып турар:

- 1) ажы-төлдү өг-бүлезинге, төрелдеринге, чонунга, оларның амыдырал-чуртталгазынга, төрөөн черинге, ада-чурттунга сүзүктүг хамаарылгалыг болурун хевирлээр (1 класс);
- 2) кижилер аразынга хамаарышкан улусчу-даа, ниити-даа ужурларны херек кырында сагыыр кылдыр уругларны чаңчыктырар (2 класс);
- 3) ажы-төлдү бойдустун үнезин билир кылдыр чондан дөстелген ужурларга, аас чогаалынга даянып чедип алыр (3 класс);
- 4) ажы-төлге кижин төрелгетенниң ниити болгаш онзагай (бот-тускайлаң) талаларын көргүзүп, өске сөөк чоннарга хүндүткелдиг хамаарылгалыг болурун хевирлээр (4 класс);
- 5) чоннун экологтуг медреселин улустун аас болгаш амгы чогаалдарынга, амгы үениң барымдааларынга даянып тургаш ажы-төлге дамчыдар (5 класс);

б) кижиге – онзагай чаяалга деп улусчу үзел-бодалды ажы-төлгө сиңиктирер болгаш кижиге деп атка төлептиг болурунга дузалажыр (6 класс).

Ажы-төлдүң назы-харын барымдаалап база кичээлдерниң практиктиг утка-шынарын бедидер сорулга - биле программаларже видеофильмнерни (оларны бо программаларга база номнарның сөзүглелдеринге дүүштүр кылган), хөгжүм база биче аас чогаал, айтырыг-харыы, бот-хыналда кичээлдерин кириген. Башкы кижиге программаларны тус черниң онзагай байдалын көргүскен материалдар-биле делгемчидип апар болур. Тематиктиг планнар капырылгада бердинген. Программаларның үезин неделяда 1 шапка чижеглеп хувааган.

Бо программаларның мөзү-бүдүш хевирлээринге дээштии Кызыл кожууннуң Шамбалыг ортумак школазынга үр хуусаалыг шенелде үезинде бадыткаттынган. Ынчашгаш автор ук школаның коллективинге (директору Г.К. Ондар), өөреникчилеринге база оларның чоок төрелдеринге, кожууннуң өөредилге килдизинге (эргелекчизи Т.Б. Куулар) четтиргенин илередип тур. Программаның бир дугаар шенелделиг үндүрүлгези 1995 чылда үнген.

Тематиктиг план (5класс).

Ниити темазы: Бойдус болгаш улусчу ужурлар.

Темалары	Шагы
Амылыг бойдус.	1
Тема 1. Бойдус-биле кижиниң холбаазы.	
Тема 2. Овааны алгаары.	1
Тема 3. С.Сүрүң-оол. Шактар оглу, Чаңгыс тыва..! (Тывалаар кускун деп романдан үзүндү).	1
Тема 4. Тыва улустуң оран дугайында билиишкени.	1
Тема 5. Монгуш Э. Кедергей-ле байлак оран (чогаалдан үзүндү).	1

Ораннар дугайында.	1
Тема 6. Үш оран дугайында.	
Тема 7. Дээр дугайында.	1
Тема 8. Ай болгаш хүн дугайында.	1
Тема 9. Хүн дугайында.	1
Тема 10. Хүн дуртунуң календары.	1
Тема 11. Чайгы хүн дуртунуң ажил-агый календары.	1
Сылдыстар дугайында.	1
Тема 12. Сылдыстар болгаш сылдыстар бөлүүнүң дугайында тоолчургу чугаалар.	
Тема 13. Надя Рушева – тыва авалыг планета.	1
Тема 14. Чеди-Хаан сылдыс.	1
Чер дугайында.	1
Тема 15. Черниң бодарааны.	
Тема 16. Делегей ыяжы.	1
Тема 17. Тыва улустуң сүзүктүг ыяштары.	1

Тема 18. Онзагай чадаң үнүштер.	1
Даштар – төөгүнүң херечилери.	1
Тема 19. Төрээн черим даштары.	
Тема 20. Төөгү-тураскаал даштары.	1
Тема 21. Чурт-девискээр даштары	1
Тема 22. Ойнаар даштар.	1
Тема 23. Каасталга даштары.	1
Тема 24. Чонар даш.	1
Тема 25. Хуваанак – төлге дажы.	1
Арт-сын болгаш таңды дугайында.	1
Тема 26. Арт – черниң бедии.	
Тема 27. Ыдыктыг тос таңды.	1
Суг- бойдустуң онзагай чаяалгазы.	1
Тема 28. Суг – бүгүдениң үндезини.	
Тема 29. Аржаан.	1
Тема 30. К.Кудажы Сугга йөрээл.	1
Тема 31. От дугайында тоолчургу чугаалар.	1
Тема 32. От чаяачы (тожу тываларының чаңчылдары).	1
Тема 33. К. Кудажы Отка йөрээл.	1
Тема 34.Бойдус – мээң чуртталгамда (түңнел кичээл).	2
Шуптузу	35